

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

Интеллектуал-политиктик солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 48
(18010)

2011 чылдың
апрель 28,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Көдээ ажил-агыйында

БАРЫЫН-ХЕМЧИК: ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ ДООЗУЛГАН

Бо удаа ТР-нің көдээ ажил-агый болгаш аш-
чем сайыдының оралакчызы Сергей Мөнгеевич
Оюн-биле Барыын-Хемчикке чедип, ында бөгүнгү
байдал-биле таныжар аргалыг болдувус. Ажил-ишчи
план езугаар баштайгы доктаар чер кожуунун
көдээ ажил-агый эргелели, ооң удуртукчузу А.С.
Монгуш база ооң харысалгалыг ажилдакчылары-
биле ужуражылга болган.

Сургакчылаашкынның кол со-
рулгазы — малчыннарның кыштаг-
лаашкынны эрткени, мал оолдааш-
кынны база эң чугула хуннун айты-
ры болур часкы тарылгага белет-
кел ажилдарының кайы хире чоруп
турарын хынаары.

Барыын-Хемчик кожуунун
көдээ ажил-агыйы чер болгаш мал
ажыл-агыйын сайзырадып, ооң
продукциязын дужаагаш, эвээш
вес орулганы ап турар ажил-
агыйга хамааржыр. Кожуунун
көдээ ишчилери эрткен чылдың
үннелдери-биле эңне эки түннел-

дерни көргүзүп, республика иш-
тинге мурнакчыларның санынче
кирген. Ам ол көргүзүлгелерни оон-
даа экижидери-биле бүгү күштү
мөөннээн ажилдап турары-биле
онзагай.

Кожуун чагыргазы 2011 чыл-
дың март 15-те «Барыын-Хемчик
кожуунга часкы хову ажилдарын
демниг эрттиреринин дугайында»
№ 74 доктаалды хүлээп ап, ооң
боттанышкынны чедип алыры-
биле тускай штабты тургузуп, кы-
лып чорудар хемчеглеринин планын
бадылаан.

Кол агроном Аржаана Ооржак теплицеда өзүмнерни
көргүзүп тур.

Бо чылын 3296 гектар хемчээл-
диг шөлге тарылганы чорудары
көрдүнгөн. Оон иштинде 2777 гек-
тар шөлге тараа үрезинин чашкаш,
оон 42310 тонна дүжүттү, бир гек-
тардан 10,7 центнерни алыр со-
рулганы салган. Ол дээрже көдээ
ажыл-агый угланышкынның
«Барыын» МТС» КХН — 1055 га,
«Алдын-Булак» МУБ — 536 га,
көдээ ажил-агый кооперативтери
320 га, арат-тараачын ажил-агый-
лар 169 га, хууда дузалал ажил-
агыйлары 698 га шөлге тараа куль-
тураларын тарыыры-дыр. 285 гек-
тар черге картофельди, бир гадан
120 центнерни ап, 3420 тонна дү-
жүттү, 34 гектарга ногаа культура-
ларын тарып, 440 тонна күскү
дүжүттү ажаап алырын планнаан
ажылдап турар. Бо чылын мал
чиир тарымал сигеннин шөлүн ул-
гаттырып, ону 200 гектарга тарыы-
ры чер ажилдыгларның мурнунда.
(Уланчызы 2-ги арында).

Май 1-де Частың болгаш Күш-ажылдың база май 9-та Тиилелге хүннеринге тураскааткан байырлыг хемчеглеринин ПЛАНЫ

● «Георгий кожаазы» ак-
ция — апрель 25-тен май 9-ка
чедир;

● Чиик атлетикага рес-
публиканың бирги чери дээш
маргылдаа — ишподромга ап-
рель 30-де;

● «Каржы-дошкун чыл-
дарын утпа!», «Дайын. Ти-
илелге. Тураскаал-сактыгыш-
кын» деп помнар делгелгелери
— К.И. Чуковский аттыг рес-
публиканың уруглар библиоте-
казынга апрель 30-ден май 11-
ге чедир;

● Тус черниң бараан бдү-
рүкчүлериң чылынга ту-
раскааткан дыштаныр хүн-
ниң ярмарказы (көдээ ажил-
агый продукциялары, чоннуң
тергелел барааннары) —
«Советтик Тываның 5 чылы»
стадионун чанынга апрель 30-
де, май 7-де;

● «ХХI үс чылдың мер-
гежили» ажилчы мергежил-
дериниң I республика следу —
УЧБ-ге май 1-де 14.00 шакта;

● Частың болгаш Күш-
ажылдың байырлалыңга ту-
раскааткан байырлал — На-
ционал парктың топ шөлүңге
май 1-де 10.00 шакта;

● Кулчурааның болгаш
дыштанылганың Национал
парыгының 83-кү сезонунуң
ажылдышкынынга турас-
кааткан байырлал концерти
— Национал парктың топ шөл-
үңге май 1-де 12.00 шакта;

● ТАР-ның 90 чылынга
база В. Көк-оол аттыг
ТХШТ-ның 75 харлаанынга
тураскааткан театржыт-
кан көргүзүг. Хүреш мар-
гылдаазы — «Советтик Тыва-
ның 5 чылы» стадионга май 1-
де 12.00 шакта;

● Кулчу-

дыштанылганың Национал
парыгының шаңналдары дээш
шахматка болгаш стол тен-
нисинге маргылдаалар —
парктың шахмат болгаш теннис
залдарыңга май 2-де 10.00 шак-
та;

● Дайынның болгаш күш-
ажылдың хоочуннарыңга
«Вальстың казыргызыңа...»
деп байырлыг кежээ — Нацио-
нал парктың топ шөлүңге май 1-
де 17.00 шакта;

● Байырлыг хурал. «Ти-
илекчи чонга — алдар!» деп ба-
йырлал концерти — В.Кок-оол
аттыг Тываның хөгжүм-иш-
театрыңга май 7-де 16.00 шакта;

● Ча адарыңга ажык мар-
гылдаа — «Ирбис» спорт за-
лыңга май 6-8-те;

● «Тываның аныяктары»
солунуң шаңналы дээш чиик
атлетика эстафетазы —
«Советтик Тываның 5 чылы»
стадиондан старт, май 8-те
10.00 шакта;

● Тиилелге шөлүңде ме-
мориалдыг комплекске боодал
чечектерни байырлыг езу-биле
салыры — Тиилелге шөлүңге
май 8-те 11.00 шакта;

● Тиилелге хүнүңге ту-
раскааткан байырлыг парад
— Ленин кудумчузунга май 9-
та 10.00 шакта;

● Тиилелге хүнүңге ту-
раскааткан байырлал концер-
ти — Национал парктың топ
шөлүңге май 9-та 12.00 шакта;
● Ада-чурттуң Улуг да-
йынының киржикчилери ты-
ва эки турачыларга турас-
кааткан тыва хүрешке «Ти-
илелге хүнү» республика мар-
гылдаазы — «Советтик Тыва-
ның 5 чылы» стадионга май 9-
та 12.00 шакта;

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛДАРЫ

Россия Федерациязының Федералдыг Хура-
лының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүңге
соңгутканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың
Дээди Хуралының (парламентизинин) депутады
Галина Максимовна Мунзуктуң бүрүн эргелеринин
хуусаа бетинде доостурунун дугайында

2011 чылдың апрель 2-де Тыва Республиканың
Чазаның Даргазының «Россия Федерациязының
Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинге
Тыва Республиканың Чазаның төлээзи кылдыр Г.М.
Мунзукту томуйлаарының дугайында» №41 Чар-
лыыңга үндезилеп база 2000 чылдың август 5-те
«Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының
Федерация Чөвүлелин четчелеп тургузарының
чурумунун дугайында» №113-ФХ федералдыг хоой-
лунуң 8 чүүлүңге, 2011 чылдың январь 17-де «Тыва
Республиканың «Тыва Республиканың Дээди Хуралы-
ның (парламентизинин) депутадының эрге-байда-
лының дугайында» №287 ДХ-1 хоойлузунуң 5 чүүлү-
нүң 2 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың
Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры
болза:

1. Россия Федерациязының Федералдыг Хура-
лының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүңге—Тыва
Республиканың Чазандан төлээ кылдыр томуйлат-
каны-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралының
(парламентизинин) депутады Галина Максимовна
Мунзуктуң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде, 2011
чылдың апрель 2-ден эгелеп соксадыр.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың Соңгулда
комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш
«Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг
болуп кирер.

Кызыл хоорай

2011 чылдың апрель 25

№607 ДХ-1

2007 чылдың июнь 20-де Тыва Республиканың
Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының
«Ылап-ла медицина камгаладылганың Тыва
республика фондузунун баштаар черинин составын
бадылаарының дугайында» №296 ХП-II доктаалын
күжүн чидирген деп санаарының дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламен-
тизинин) доктаадыры болза:

1. 2007 чылдың июнь 20-де Тыва Республиканың
Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Ылап-
ла медицина камгаладылганың Тыва республика
фондузунун баштаар черинин составын бадылаарының
дугайында» №296 ХП-II доктаалын күжүн чидирген
деп санаар.

2. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг
болуп кирер.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш
«Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының
(парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Кызыл хоорай

2011 чылдың апрель 25

№ 636 ДХ-1

КҮШТҮГ ХАТТЫҢ УРЖУУНДАН...

Апрель 24-түн дүнезинде Тыва
Республиканың девискээринге
электри энергиязының хандырыл-
газы чамдык чурттакчылыг чер-
лерге үзүлгөн турган.

Оон түннелинде Кызыл, Чеди-
Хөл, Танды, Тес-Хем, Эрзин, Каа-
Хем кожууннарда 58 муң 772 кижи
чурттап турар 48 чурттакчылыг
энергиязының станциялары. Оон

кол-ла чылдагааны — Сукпак суур-
да 110 кВт күштүг электри стан-
циязының бир кезээниң үрелииш-
кини болган.

«Тывазерго» ААН-ның дыңна-
дып турары-биле алырга, электри
хандырылганы Кызыл, Танды, Тес-
Хем, Эрзин, Каа-Хем кожууннарда
катап тургустунган. Апрель 25-тиң
байдалы-биле Чеди-Хөл кожуун-
нун 4 чурттакчылыг черлери—Хову-

Аксы, Хөлчүк, Сайлыг, Ак-Тал
суурлары электри хандырылганы
чок турган. Ол кээп ушкан электри
чагыларының чедери берге, тулаа
черлерде турарындан болган.
Кызылдан чоруткан автокранның
«Урал» автомашинаның дузазы-
биле электри хандырылганын ук
суурларга апрель 26-да катап
тургускан.

Бистиң корр.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК: ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ ДООЗУЛГАН

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

269 тонна үрезин азы тарыырынга эргежох чугула хережелдин 55 хуузу кожуунда бар. «Барыын» МТС-те 95 тонна, көдээ ажил-агый кооперативтеринде 37 тонна, арат-тараачын ажил-агыйларда 30 тонна, ХДА 107 тонна тараа культураларының үрезини бар. Ам часкы тарылгага 223 тонна, ооң иштинде «Барыынга» — 91 тонна, «Алдын-Булакка» — 94 тонна, көдээ ажил-агый кооперативтеринге 20 тонна, хууда дузалал ажил-агыйларынга 18 тонна тараа үрезини негеттинип турар.

Кожуунун көдээ ажил-агый эргелели үрезиннер болгаш кывар-чаар материалдар айтырыын чогулгалыг шийтпирлеп алган. Хакасия болгаш Красноярск крайда көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери-биле 100 тонна ак-тараа, 17 тонна арбай, 89 тонна сула үрезиннерин садып алырының керээлерин чарып, бо неделяда автомашиналар-биле сөөртүлгени эгелей берген.

Сиген шөлдеринин беримчелин көвүдөдир сорулга-биле хей чылдыг тарымал сигеннин үрезинин (люцернаны) 200 га черге бо чылын чажар. «Хакасиясельхозхимия» КХН-биле дугуржулга чардынган, оон 3 тонна үрезинни бо хүннерде эккээр.

Кожуунун ажил-агыйларынга болгаш чонга картошка олуртурунга 712,5 тонна үрезин херек. Эрткен чылын картошканың дүжүдү чаагай болганындан үрезинге арттырып алган 654,5 тонна картошка шыгжамырда, ол херек үрезинин 92 хуузу тургузуп турар. Ам эң-не эки, чаагай, дүжүткүр сорттун үрезинин немей садып алыр деп турарын эргелелдин удуртукчузу Александр Степанович сонуургатты.

Часкы тарылгага ажил-агыйлар машина-техниканың 80-90 хуузу ажилдап турар. Ол дээрже 43 трактор, үрезин чажар кожуглуг 9, чер чарар 12 техника аймаа-дыр.

«Барыын» машина-технологут станция. Ол 2006 чылда тургустунган. Чер ажилы-биле бүдүрүкчү ажилын холбал, баштайгы чылдарындан-на хоомай эвес дүжүткү ажаап ап, кожуунун социал объектилерин, чурттакчы чонун ногаа аймаа-биле доктаамал хандырып турар ажил-агый. Тургустунган чылында ажил-агыйның ажилдакчылары 180 гектар черге тараа культураларын, 10 га черге картофельди, 6 га черге ногаа аймаан тарып эгелээн турган болза, ам оларның тарылга шөлдери улгат-

Үлеерлиг кыштагның ээзи Андрей Монгуш.

кан, доктаамал болгаш сезоннуг ажилдарже хей кижилерни мөөнөп тутканы-биле өске ажил-агыйларга үлеер-чижек болган.

Бо чылын олар 1055 гектар черге тараа культураларын, 45 гектар шөлге картофельди, 10 гектар черге ногааны тарыырын шийтпирлээн. Ооң иштинде 200 гектар черге, ооң 100 газынга кызыл-тасты, 50 газынга ак-тараа биле суланы мурнакчы технологияларны ажиллап тарааш, оон шынарлыг боорда арыг, келир чылдың үрезининге ажиллаар дүжүткү алырын планнап алган. Ол мурнакчы технологияларны ажиллаарда, бирги ээлчегде ажиллаар органиктиг чемишчилдиге, аңгы-аңгы пестицид хораннар ажил-агыйда белен бар. Ам кол чүүл — ногааларның өзүмнеринге таарымчалыг байдалды тургузуп, оон өзүлдезин хайгаараары. Ол талазы-биле көдээ ажил-агый эргелелин кол агроному Аржаана Шойовна Ооржак бисти эдерткеш, үрезин шыгжаар складка чедирип, теплицазында өзүмнерин чоргаарал-биле көргүспүшөөн, чугазын эгеледи.

— «Барыын» МТС» КХН часкы тарылга үезинде чылдың-на шыңгыы белеткенип турарының ачызында чаагай дүжүткү ажаап, таарымчалыг өртектиг ногаа аймаа-биле кожуунун садыг точкаларын хандырып чаңчыга берген. Оларның ажаап алган ногааларына кожуунун назы четпээн уруглар албан черлеринден, эмнелгелерден, школалардан чагылар кирип, кады ажилдажылганы чорудуп турары-биле онзаланган. Шөлдерге тарыыр ногаа аймааның өзүмнерин эрте чазын-на үезинде тарып олурткан бис. Теплицада өл-шыктың болгаш чылыгының, чырык-

тың чогуур режимнери тургустунган болгаш өзүмнер ийи-үш бүрү ап үнгүлөп эгелээн. Ийи аңгы теплицада 450 дөс арбуз, 260 дөс огурец, 150 дөс помидор, 100 дөс чигирзиг перец, 100 дөс баклажан, эрте быжар капустаңың — 37500, орай быжар капустаңың 100 муң дөс өзүмнери өзүп, чемиш тырта бергенин көрүп тур силер дээш, аңгы-аңгы өңнүг пластик стаканнарда ногаазының үнүп турарын сонуургаткаш, уламчылады, — тараа культураларын тарыыр планның 40, ногаа аймааның 30, картофель тарыырының 20 хуузу онааттынган бо ажил-агыйда «МТЗ-82» маркалыг 7 трактор, 7 андазын, 4 сеялка, 2 илиир, 3 комбайн бар.

Бо хүннерде сезоннуг ажилдарга ажилдаар хамаатыларны хаара тударының күш-ажыл керээлерин чарар ажилдар чоруттунуп турар. Ажил-агыйда доктаамал болгаш сезоннуг ажилдарда 200 хире кижиле хаара туттунуп, күш-ажыл рыногунда турум байдалды ээлепкен бүдүрүлгө болур.

Часкы тарылгаже кирер ажилчы байдалда машина-техниканың баш бурунгаар септелгези адакталып, сөөлгү эрилдерни дыңзыдып турарын көргөш, ажилды мында шыңгыы хайгааралда тудуп, билдиги удуртуп турарын эскерип көрдүвүс.

Көк-Боом бугазы. Кожуунда хамаанчок, республикада улуг боорда, доктаамал ажиллап турар арат бугазы. Ону 1937 чылда Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга кожууннарның араттары чаңгыс чайның дургузунда казып үндүргөн. 1962 чылда бо буганы студент отрядтарның күжү-биле эде кылган. Ол республикада суггарылга талазы-биле ынчаар туттунган бир дугаар инженерлиг четки кылдыр төөгүже кирген. Ооң узуну барык 46 км, үш унуг, агымының күжү бир секундда 10 кубометр (а Алаш бугазының 2,5 кубометр), кожуун девискээринде дыка хей тарылга шөлдерин суггарып, чер ажилынга арат бугазының ажыы улуг дээрзин херечилеп, 74 чылдың иштинде үзүктел чок ажилдап турары бо.

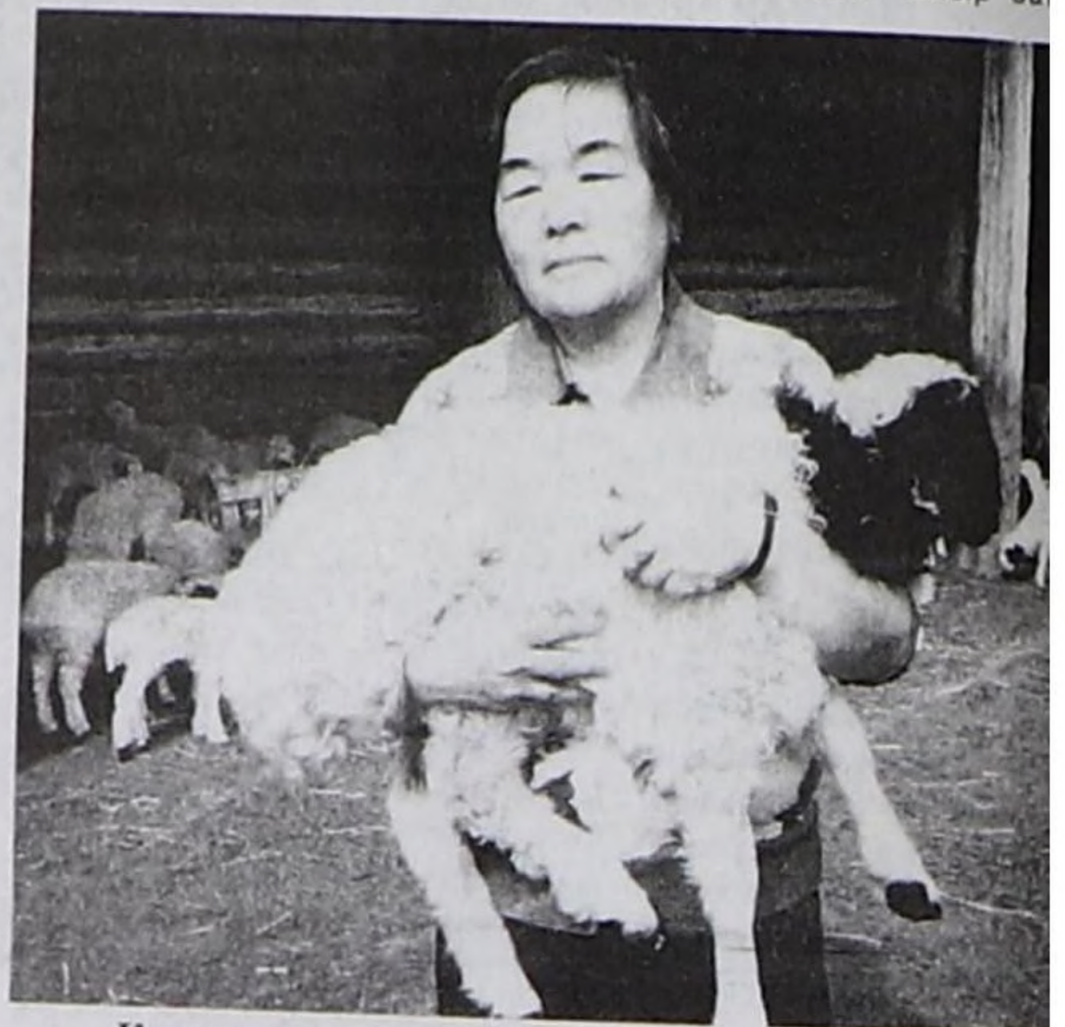
Барлык хемден эгезин алган күчүлүг буга суун чылдың-на апрельдин 20-22 хүннеринде ажилдап, улуг байырлалды эрттирери чаңылчаан. Ол база ужу-уткалыг деп, кожуунун суг ажил-агыйның инженер-механиги Дмитрий Күжүгет чугалай-дыр. Байырлыг езу-биле ажилдап тура, чылдың дүжүдү чаагай, элбек болурунга салдарны чедирип турар буга суунга, ооң «ээзинге» чалбарып, йөрээл

сөөстерни алгавышаан, тос-карак-биле сүттүг шайын чажып, адыш часкаашкыны-биле сугну «уткуп» алырын көөр аас-кежиктиг болдүвүс.

Арат бугазының «эжикти» ажилдап, долгап турар аразында күчү-күштүг «Т-130» тракторнун башкарыкчызы Данил Монгуш дыңзыг холдары-биле ооң чоруун башкарып, чалдандыр боой төп каан турган сайлыг, даштыг довуракты тарады үстүрүп каапкан соонда, мурнун былаажып дывыржаан дег, күштүг агым буганы куду улдап батты. Кижиле бүрүзү бо буганың суу чаагай дүжүткү эккээр болзун дээш, сүттүг ак шайны ол-бо чүккө ыдамнап чашпышаан, йөрээл сөөстерге каттыштывыс.

Кыштаглаашкын, мал оол-

Үлеерлиг кыштаг хемнин уну-биле, дагы кызыы оруктап, тайга-эргий халдып чорааш, Хунаевич Монгуштун кичедип келдивис. Агаар-чылды, часкы хүннүң чидери чинней аарак шонмагалыг онза үеде мантурар хураганнарда биринде келдивис. Көңчондурган дилиндек чудукылган кышкы кажаньсилини-даа аажок, ынааудазының база шөйген, үеде безин дузалакчынарга таарымчалыг байгустунганы илдең. А ма-чурттаар бажыңын ба-ыштан кылган, сонгалары-хүнден октаг алыр бат

Кожуунун улуг мал эмчизи Зинаида Хомуш.

даашкыны. Бо 2010-2011 чылдың кыштаглаашкыныңче 16057 баш бода мал, 122918 баш шээр мал, 5650 баш чылгы, 1666 баш хаван кирген. Олардан төрүүр малдың саны мындыг: 8842 баш инек, 67633 баш хой, өшкү, 2738 баш бе, 553 баш хаван. Бо бүгү малдар кожуунун 9 сумуларында 22 аратта, 7 көдээ ажил-агый кооперативтеринде, «Алдын-Булак» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгедө, көдээ ажил-агый угланышкыныг «Барыын» МТС» КХН-де мөөнөттинген. Кышты хүр ажары-биле эрткен чылдарга бодаарга, шыңгыы белеткенип, 14280 тонна сигени, 1785 тонна саваны, 826 тонна мал чир тарааны белеткээн. Ындыг болзажок бо кыжын кожуун девискээринге хар эвээш дүшкенинден «кара» кыш болуп, малчыннарда дыка таарымчалыг болган. Малды колдуунда-ла одалады кыштаткан, ынчангаш сигенширбилдин курлавыры олчаан арткан деп болур.

Ооң мурнуда 2009 чылда эрткен дыңзыг сооктарлыг, ашчуттук кыштын уржундан малды орайтадыр эдериштирген болгаш, малдың оолдаашкыны март ортандан эгелеп ам адакталып келгени бо. Төрүүр 8842 баш бода малдың 5448 бажы бызаалапкан. 67633 баш шээр малдан 53567 баш анай, хураган алдынган. Ол дээрже төрүүр малдың 79 хуу оолдааны ол. 2736 баш төрүүр бениң 1565 бажы кулуннапкан. А хаваннарның чүгле 12 хуузу оолдаан. Амдызында малдың чаш төлүнге чидириг чок дээрзин кожуунун көдээ ажил-агый эргелелин улуг мал эмчизи Зинаида Бегзиевна Хомушкучугалай-дыр.

бедидир азып каан, бакирип кээрже, чымчак матерус-шеверлерниң чазап, тыва залар-биле сиилбил кышкафтар кижиниң караанга илдиге бээр. Бажындан озалааш черде чап-чаа кичунар-бажын, ооң чукусу чыды ам-даа читпээн. Шыңың үлеерлиг кыштаг» дээршупту талазы-биле дүжүт

Андрей Монгуштун ко «Барыын» МТС» КХН-ге хайжыр. 2009 чылда Мөңгүн-Тайга «Мөген-Бүрен» КУБ-тан салганы 200 ажыг хураганнар өскүлээн. Каттышкаш, ам ында баш шээр мал бар. Ооң 378 баш төрүүр. Эрткен чылын бо малың 325 баш хоюнга бооза тарылганы чорутканы ам түннү көргүзе берген. «Алдын-Булак» МУБ-тун кошкарларындан Абаканның уксаажыдылга кажышкынындан садып алг «тыва кошкар» деп урелери-биле кылган тарылгадан алган хураганны ам аңгылаар ажил малчын болгаш специалистер мурнунда. Бо бүгүнү сонуур чугалаашкынывыс соонда мал тыва езу-чаңчылды сагып бажыңче чалап, чин дег, ам сүт шайын кудуп, манчы-хуужуур дүлген эдин делгей салып, ыр узак орукка чораан улус ашта боор силер дээш, хүндүледи.

Ээлчеглиг сургакчылаашкыны Барыын-Хемчик кожуунга чорав республиканың өске кожууннар моон үлеерлеп ап болур онза чүүлдер бар-дыр деп чүвени эскерип көрдүм.

Айлаң МОНГУШ

Авторнун тырттырган чурдтары.

Арат бугазына йөрээл сөөстер.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ: күш-ажыл рыногунда

КАЙЫ-ДАА ТАЛАГА АЖЫКТЫГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Ажыл берикчизи — чонну ажылга хаара тудар ажыл-чорудулгада кол тала болур. Ооң-биле сырый болгаш боттук харысалга канчаар хөгжүп турарындан күш-ажыл рыногунун таарыштырылганын үрө-түнелдиги, ынчап кээрге, ында байдал дорт хамааржыр.

Кызыл хоорайның күш-ажыл рыногу доктаамал эвес байдалдыг. Бир талазында күш-ажылчы күшке хергелел бар, өске талазында чамдык бүдүрүлгө черлеринде ажылчыннарның санын болгаш шатадын кызырар талазы-биле хемчеглер дөмей-ле чоруп турар.

Ажыл берикчизи биле Чонну ажылга хаара тударының талазы-биле төптүн аразында чедирлигинин демниг хөдөлүшкүннүн бир кол угланышкыны — бот-боттарын удур-дедир медээлээри болур. Хостуг ажылдаар черлер дугайында медээлиг материалдарны бээрге, хамаатылар болгаш өске-даа ажыл берикчилери Чонну ажылга хаара тудар төптерже дилеглерни кииреринге идиг болуп турар. Чонну ажылга хаара тудар төптүн специализи Маргарита Ким-ооловна Монгуштуң ажыл берикчилери-биле хүн бүрүнүн харылаазы — бүдүрүлгө черлеринде бар хостуг ажылдаар черлерни билип алырындан аңгыда, оларга эргежок чугула ажылчыннарны чонну ажылга хаара тудар албанны аавыштыр тып алырынга сонугалды оттуруп турар.

Ындыг чижектер хөй. Бистер каш чыл иштинде «Кызылдың пассажирлер АТБ-зи» МУБ, «Чаагай-жылдыг» МУБ, Культураның болгаш дыштанылганың национал паркы, «Восток» КХЭ, Иштики херектер яамызының Орук шимчээшкенинге айыыл чок чорук талазы-биле күрүнө инспекциязының эргелели, күрүнениң «Суй-Белек»

бүдүрүлгези, «5 дугаар чуртталга-ажылгал эргелели» дээш, өске-даа бүдүрүлгелер-биле сырый харылаа алыг ажылдап турар бис.

Кады ажылдажылганың чаңчыл болган бо хевирлери боттарын чүгүле эки талазындан көргүскен. Оларда ажыл берикчизинин, чонну ажылга хаара тудар албаннын болгаш ажыл дилекчизинин аразында кады хөдөлүшкүннөр тода көстүп турар. Ол дээрге, хостуг ажылдаар черлерге хамаарыштыр берген чагыглар езугаар улусту ажылга хүлээп алыр кылдыр берип турар чорудулга бижиктер, хостуг ажылдаар черлер ярмарказы болгаш ажыл дилекчизи-биле чугаа хевирлери-дир.

Чонну ажылга хаара тудар албанче чыл санында 2000 хире кижиге дилег киирип турар. Бо хамаатыларның дөгөргезинге дуза херек. Ынчалза-даа боттарының ажылчын күжүн саналдап турар хамаатыларның эртем-мергежил талазы-биле деңнели ажыл берикчизинин үргүлчү шыңгырап турар негелделеринге чамдыкта долузу-биле дүүшпейн турар.

Ажыл берикчизи хостуг ажылдаар черлер бар дугайында Чонну ажылга хаара тудар төпче дыңнаткан тудум, бистер хөй санныг улусту ажылга тургузар талазы-биле боттук дузаны көргүзөр аргалыг болуп турар бис. Ынчап кээрге, улусту ажылга тургузарының талазы-биле боттук күрүнө ачы-дузанын ажыл берикчизинге-даа, биске дилег киирген хамаатыга-даа

Кызыл хоорайның Чонну ажылга хаара тудар төпчүлүгү даргазы
Г.А. Сергеева.

көргүзөр арга бисте бар.

Бодувустуң ажылывысты ажыл берикчизи-биле тодарадып тургаш, чонну ажылга хаара тударының талазы-биле идепкейлиг политика боттарывыстың ажылывыстың кол угланышкыны деп санап турар бис.

Ындыг кол программаларның бирээзи хөй-ниити ажылдарын организастаары болур. Хөй-ниити ажылдарын организастаары болгаш эрттирери дээрге, Чонну ажылга хаара тудар төптүн кайы-даа талага ажыктыг болгаш үрө-түнелдиги ажыл хевир болур. Шак ынчалдыр бистер чонну ажылга хаара тударының талазы-биле идепкейлиг ажылдың бүгү программалары-биле 2010 чылда ажыл берикчилери-биле 50 керээни чарган бис, оларның 30-и хөй-ниити ажылдары-биле холбашкан. Ол чорук хөй-ниити ажылынга 573 хамаатыны түр үениң ажылы-биле хандыраар арганы берген.

Тыва Республиканың шериг комиссариады (комиссары Ю.И. Иванов), «Көвүрүг тудуунун эргелели» КУБ (удуртукчузу В.И. Нарольский), «Чаагайжылдыг» МУБ (удуртукчузу М.М. Манын-оол), универсалдыг «Сүбедей» спорткомплекс (директору А.Л. Емашев) болгаш өскелер-даа чонну түр үеде ажылга хаара тудар ажылдарга эрткен чылын эки киришкен. Бо ажыл мергежилдиг ажылчыннарны чөптүг ажылгаар арганы, хөй-ниити ажылынга киржилге үезинде бодун эки көргүскен ажыл дилекчизин ажылга доктаамал хүлээп алырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Ажыл берикчилеринин аразында 14-тен 18 хар чедир назылыг назы четпээн хамаатыларны түр үеде ажылга хаара тудар программа улуг сонугалды хайныктырып турар. Хөй-ле школалар дыштанылга азы өөредилгезинден хостуг үезинде акша ажылдап алыр күзелин илередип турар мындыг таварылгада ажыл берикчилери шору ажылчын күштү алыр болгаш чамдык аар-саар база түр ажылдарны кылдыраар аргалыг болур.

Чонну ажылга хаара тудар төп бо угланышкын талазы-биле улуг дуржулгалыг. Бистер эрткен ийи чыл иштинде 40 керээни чардывыс, бо программаның боттандырылгасынга 1600 назы четпээн уруглар идепкейлиг киришкен. Бо угланышкын талазы-биле ажыл чоруда чүгүле ажылчын күштер ажылче хаара туттунуп турар эвес, а өөреникчилер аңаа баштайгы күш-ажылчы дуржулганы албышаан, ажыл кылырга мындыг чүведир деп баштайгы билишкенин ап турар. Бистер бо угланышкын-биле назы четпээн уругларга күш-

ажылчы чайгы улдуңну чыл санында ажыл берикчизи-биле ажыдып турар бис.

Чонну ажылга хаара тудар төп биле ажыл берикчизинин демниг хөдөлүшкүннөрүнүн дугайында хөйү-биле чугаалап болур. Ол талазы-биле улуг дуржулга бар, хүн бүрүнүн ажылдары доктаамал чоруп турар, «төгөрик столдарны» элээн үе болгаш чорудуп турар. Ынчалза-даа кандыг-даа кады ажылдажылга кайы-даа таланын сонугалдарын көрүп турар деп чүвени база сактып чоруур болза эки.

Ажыл берикчизинин туружу билдингир болгаш көскү: чонну ажылга хаара тударының талазы-биле күрүнө ачы-дузанынга хергелел болгаш ажыл берикчизинин ооң-биле кады хөдөлүшкүнү сонугалы чонну ажылга хаара тудар албан черинин хөй талаалыг болгаш шынарлыг ачы-дуза чедирилгезинден дорт хамааржыр. Чүгүле бо таварылгада ажыл берикчилери чонну ажылга хаара тудар албанче бүдүрүлгө черинде бар хостуг ажылдаар черлер дугайында медээлерни бээр, чонну ажылга хаара тудар талазы-биле идепкейлиг ажылдың кады чорудуп турар хемчеглеринге киржир, оларже чорудуп турар хамаатыларны ажылга хүлээп алыр. Ынчангаш Кызыл хоорайның «Чонну ажылга хаара тудар төвү» күрүнө албан черинин ажылы ажыл берикчилери-биле демниг хөдөлүшкүнчө угланган. Кады ажылдажылга эки, шынарлыг болган тудум, хоорайның күш-ажыл рыногунда байдал турум болур, ында нарын байдал чавырлыр, хоорайда чонну ажылга хаара тудар албанга хергелел өзер.

Бо ажылдың ажыктыгы болгаш эргежок чугулазы маргыш чок.

Бистер кады ажылдажылга дээш бис!

Галина СЕРГЕЕВА,
Кызыл хоорайның «Чонну ажылга хаара тудар төвү» күрүнө албан черинин директору.

Коммунал ажыл-агый адырында

БУРУНГААР ДЕПШИЛГЕЛИГ БУДУРУЛГЕДЕ

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйы эң-не чымыштыг, бедик харысалгалыг, чугула ажылдарга хамааржыр. Чылыг-чырык, суг, одалга системазының септелгези, хоорайның арыг-силини дээш, ук ажыл-агыйның чымыжы-ла хөй. Шак ындыг ажыл-агыйжы бүдүрүлгелерге Шагаан-Арыг хоорайның «Универсал» чуртталга-коммунал ажыл-агыйлыг акционерлиг ниитилелди хамаарыштырып болур.

«Универсал» КХН-ниң чингине директору Руфина Давааевна Сенди — дээди эртемниг бухгалтер. Ооң удуртулгасының ачызында эрткен үеде сандаргай, буурап дүжериң кырында келген турган бо бүдүрүлгени эде-хере тудуп, оон материал-техниктиг баазанын чаарткан. Үениң бергезинге торулбайн, саң-хөө кризисин бүзүрелдиг ажып эртип, 2005 чылдан эгелээш, бо хүннерге чедир бо хөй адырлыг ажыл-агый Шагаан-Арыгның бурунгаар депшилгелиг бүдүрүлгелеринин бирээзи болуп ажылдап турар.

Бүдүрүлгениң машина-техниказы эргижирээн-даа болза, оон үүрмек болгаш капитал септелгезин кылгаш, чаартыр булааш,

«Универсал» КХН-ниң чингине директору Р.Д. Сенди
ажыл үезинде.

ол ышкаш Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле база боттарының күжү-биле чаа техниканы садып ап, амгы үениң чаартыгган машина-трактор паркын тургускан. Оон аңгыда коммунал ажыл-агыйы арга-ыяшты болбаа-зырадып, дилиг материалдарын бүдүрүп, чонга оон продукциязын садып-саарып, бот-орулгалыг кылдыр база ажылдап турар.

25-30 чылдар бурунгаар далай

райның чедир кылдынмаан ажылдарын кылыры база ирип-частып эгелээн изиг, соок сугунуң хоорзаларының 50 хуузуң долузу-биле солуп чаартыры — дыка улуг, чымыштыг ажыл. Бо бүгү ажылдарны чингине директорнуң бирги ора-лакчызы, кол инженер, халажылгада майор Александр Сергеевич Монгуш удуртуп-башкарып турар. Ол — кижизиг, бүдүштүг, быжыг корумнуг-чурумнуг удуртукчу.

ганы, быжыг турушту ажылчыннары даргазындан үлегерлеп ап, шингээди алганы көскү.

Бо бүдүрүлгөде ажылдаарынга, дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Ында аштанып-чечмненир черни, чунар болгаш хеп чуур бажыңнарны тускай аңгылап, тудуп каан. Кандыг-даа байырлалдарда коллективтин кежигүннери ыяап-ла шайлаар, ойнап-хөглээр, спортчу болгаш уран чүүлдүн хемчеглеринге киржир. Бүдүрүлгениң төп баазында ногаа аймаан: картофель, капустаны ажылчыннарның хергелелинге кылдыр тарып турар.

Саң-хөө сандараашкынын ажып эртеринге Тыва Республиканың Чазааның доктаалы база Федералдыг 185 дугаарлыг хоойлу үндезин деткимчени берип, Шагаан-Арыг хоорайның хөй бажыңнарының капитал септелгезин кылырынга улуг деткимчени берген.

Хоорайның иштинде ниитизи-биле коммунал 4 эштежилге база 5 ниитилел тус-тузунда ажылдап турар. Оларның шалыпкын ажылының түнчелинде сөөлгү үеде Шагаан-Арыг хоорайның төвүнде турар хөй каът бажыңнарның чаагай-жылдыгын кылып, каас-шиник кириген. Эрткен 2008-2010 чылдар-

да ниитизи-биле хөй каът 17 чуртталга бажыңнарының капитал септелгезин дооскан. Ам 2011 чылда база-ла хөй каът 9 бажыңның септелгезин доозар деп планнап турар.

«Универсал» коммунал ажыл-агыйы Шагаан-Арыг хоорайда эң улуг, хөй адырлыг бүдүрүлгө чери болуп турар. Мында ажылчыннарның ниити саны 170 кижиге чедип турар. Коллектив бодунуң мурнакчыларынга чоргарларныр. Оларга, Аркадий Өпей-оол — сантехниктерниң болгаш электриктерниң бригадири, Орлан Майгын-оол — мастер-сантехник, эштежилгелер директорлары — Мерген Шаравии, Кара-оол Сенди, трактористер — Алексей Дамдын, Александр Түлүш, чолаачылар — Валентин Оюн, Радион Ондар, аштакчылар — Николай Төмүр-оол, Анатолий Мохов олар хамааржыр. Бо мурнакчыларның одуруунче кирип, олар ышкаш кызып ажылдаар болзувусса, Шагаан-Арыг хоорайывыс Тыва Республикада эң-не чараш, чылыг-чырык хоорай болу бээринин магадылалы бар.

Кызыл-оол ДУРБУЛЕК,
Улуг-Хем кожунуң Төлээ-лекчилер хуралының депутаты.
Чурукту «Универсал» КХН-ниң архивинден алган.

“ШЫННЫН”

УТТУНДУРБАС УЛУГ ДУЗА

Хүндүлүг, “Шын” солунун редакциясы!

Кижик кижиге дуза кадып чоруурга, буян болур. Ынчангаш хөй чылдар бурунгаар биске улуг дузаны көргүскөн Кара-Сал Дам-балазович Будук-оолга силерниң солунуңар таварыштыр четтиргенивисти илередип олур бис. Силерниң уттундурбас дузаңарны ам-даа утпайн сактып, ажы-төлүүскө чугаалап чоруур бис.

Ынчан 1971 чыл чүвө. Июль айда 5 класс дооскан уруувусту Бүгү-эвилелдин “Артек” деп пионер лагеринче чорудууларыска, ол орук ара аараан деп телеграмма келген. Кызылга комсомол обкомунга кээривиске, “Омск хоорайның демир-орук өртээлиниң эмнелгезинде кестирген” деп дыңнаткан. Омск ужал билет база чок. Кудумчуга душ болуп, силерге таваржы берген бис. Ол ынчан силер эртенинде дораан ужал билетти чугаалашкаш, машинаңар биле база дузалаан силер. Ону кажанда-даа утпас-тыр бис. Силерниң ынчангы буяның чорууңар дээш солун таварыштыр өөрүп четтиргенивисти база катап чедирип олур бис. Силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге бүгүдөгө экини күздөвис.

Роза КЕНДЕН.

Кызыл кожун.

СУУРУВУС САЙГАРЛЫК- ЧЫЛАРЫ

Бистин Кара-Хөл суурнун аныяк сайгарлыкчылары төптө хостуг булуңнарга садыг-үгөкчигештерни хун бүрүдө немей тудуп, суурувустун сайзыралына үлүүн кирип турарлар. Оларның аразында чонунуң сонургалын, хүндүкелин чаалап алган, чогаалдыкчы ажил-ижиле көскү сайгарлыкчылар хөй. Оларга Ужар-оол Иргит база Каң-оол Хомушкуну хамаарыштырып болур. Ужар-оол Иргит шагда үрелген, ээн турган оран-саваны кыска хуусааның иштинде селип-септээш, чылыг, чырык садыгны ажиткаш, чонунга барааннарны үешаанда эккеп, садып турар. Чонун чагыгларын езугаар улуг машиназынга кышкы, часкы үелерде мал чемин, бичии машиназынга аш-чем, идик-хеп аймаан неделяда ийи катап Новосибирск, Абакан хоорайлардан сөөртүп эккеп турар. Оң кезээде кады чоруур эжи Кара-Хөл суурнун хоочун чолаачызы — Борис Иргит. Ол хүндүлүг дыштанылгаче үнзе-даа, арга-дуржулгалыг чолаачы дузанын көргүзүп, машиналарның үрелген кезектерин септеп, ырак-узак орукче аныяктарны үдежи чоруп турар.

Суурда аныяк сайгарлыкчыларның бирээзи — Жан-оол Хомушкун. Оң өөнүн ишти Аржаана Байыр-ооловна чаңгыс чер-чурттуларын амыдырал байдалын эки билип, аш-чем, идик-хеп аймаа биле хандырып турар.

Кызымаккай чаңгыс чер-чурттуларывиска чону өөрүп, чоргаарланып чоруур.

Валентина ХЕРТЕК.

Бай-Тайга кожун.

“МЕҢГИ ЧЕЧЭЭНГЕ” УЖУРАЖЫЛГА

Бай-Тайга кожунунун төп библиотекасында 2006 чылдан эгелеп “Меңги чечээ” деп бөлгүм бодунун ажылын эгелзэн. Аңаа ус-шевер кылыглар сонургаар номчукчулар болгаш хоочуннар улуг өөрүшкү биле кээрлер.

Айда ийи катап болур бөлгүмнүн кижигүннери чыгып келгеш, аргаан-даараан, боттарының кылганы ус-шевер кылыгларын бараалгадып, аразында мөөрейлерни эрттирип турарлар. Бөлгүмнүн удуртукчузу Ачиймаа Салчаковна Таргын — библиотеказын хоочун ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, «алдын холдуг» кижиге. Ол тергин чараш, онзагай чавагалар дээш, оон-даа өске ус-шевер каасталгаларны кылып турар. Бөлгүмге чоокта чаа Ак-Довурак хоорайның №4 школазының 8 “б” класының өөреникчилери аалдап кээп чорааннар. Школанын төрөлдөр комитетинин даргазы Мария

Серемел, Селикмаа Байдос, Ачиймаа Таргын-биле уругларны таныштырып, оларның кылып турары ус-шевер каасталгаларын, бажың херекселдерин сонургаткан. Алы-кештен сумкалар, көгээржиктер, аргаан-даараан аржыылдар, чеңи-чоктар база чинчи-шурудан сиилбип кылган кыс кижиниң каасталгаларын уруглар дыка сонургаан. Ол ышкаш бөлгүмнүн кижигүннеринин болгаш, №13 профессионал училищениң башкызы Саида Хертектин болгаш херэзженер чөвүлелиниң даргазы Сайлык Уртунайның дүк-биле кылган ажилдарын көргүскөн видеофильми бараалгатканы солун. Бо фильм

аныяк-өскөнгө аажок угаадылгы, үлегер-чижек болган дээрзин олурганнар демдеглзэн. “Меңги чечээ” бөлгүмнүн ажылын келген

аалчылар бедии-биле үнелзэн. Айгерим САЛЧА

Авторнун тырттырган чуру.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ЫРААЖЫЛАРЫ

Ыраккы 1973 чылдың күзүнүнде Кызылдың күрүнениң башкы институтунун филология факультетинин 3-кү курузунун студентилери, ынчангы деканывис Кима Биче-ооловна Март-оолдун сүмези-биле, хүндүлүг чогаалчывис Степан Агбанович Сарыг-оол-биле ужуражылга кезээни белеткей бердивис. Дужууста уран чүүл училищезинин башкызы Кара-Кат Очур-оолович Ооржактан белеткейге дуза дилеп чеде бээривиске, эң эки өөреникчизи Григорий Базырга биске дузалажырын дагып кагды. Григорий Базырын удуртулгазы-биле Степан Сарыг-оолдун сөстеринге бижиттинген ырларны өөренип алдывис. Ылангыя “Чечен биле Белекмаа” деп операдан Белекмааның ариязын Зоя Сарыглар эживистин күүсеткени чедимчелиг.

Григорий Базыр топтуг-томааның кижиге болгаш, бодунун чаа ырын программаже кириерин диледи. Эштеривис ол ыры база өөрени шаап алганнар.

Чогаалчы-биле ужуражылга дыка-ла солун эркен. Биске дузалашкан чаа өңүүвүстүн бодунун чогааткан ырын эштеривис бараалгадырга, тыва дыл болгаш чогаал кабинетинин лаборантызы, ээлдек-эвилең чаңгыс угбавыс Зоя Алдын-ооловна Намзырай Григорийге четтиргенин илереткеш, оң холун тудуп кагды. Ырының сөзүнүн автору ол болган. Ырының ийи авторлары ол кезээ таныштылар. Григорий Базыр солун номчуп олургаш, ында парлаттыгаш шүлүктү сонургай бергенин, чайгаарла аялга сеткилинге кирип келгенин ол чугаалады.

Айлар, чылдар ужал куш дег шуужуп эрткен. Аныяк-чаш чалыы назын уйгу-дүш-даа сагындырар. Ажил, амыдырал шуудаан, ажы-төл-даа өскөн. 90 чылдарда Би-Хем кожунун чагырга черинге ажилдап турган мен. Ол үеде Григорий Базыр бистин кожунун Шивилиг школазынга ыры башкылап турган. Ол-ла суурга филология факультетинин “айлаң-кужу” чораан Ондар Кувискаал дунма-

выс библиотека эргелекчилеп турган. Зоя Алдын-ооловна Кызылдың ном үндүрер черинде ажилдап турарын черле билер мен. Үргүлчү ужуражып, хөөрежи чоруур улус бис. Херэзжен шүлүкчүнүн чогаалдыкчы ажылы-биле чонну таныштырып, Григорийниң-даа, Кувискаалдың-даа сүлдезин бедидир деп сорулга салып алгаш, баштай Шивилиг суурга, оон соонда Хадынга, Уюкка, Ээрбекке солун ужуражылгалар эрттирдивис. Зоя Алдын-ооловна бодунун шүлүктерин чонга бараалгадып, амыдырал дугайында бодалдарын чугаалап, бөдүүн бүдүжү-биле, уран-чечени-биле чоннун кичээнегйин хаара тудуптар сорунзалыг кижиге болду. Оң сөстеринге бижзэн ырларны Григорий Базырын үделгези-биле Кувискаал кайгамчык тааланчыг үнү-биле күүседирге, чыылган чон магадал ханмас.

Чедишкинге чалгынналгаш, мырыңай Би-Хемниң эң ырак булуңу Хутке чедерин шийтирлеп алдывис. Хутке чоокшулап чорувуста, орукту кезилдир эликтер маңнажып эртерге, Зоя Алдын-ооловна магадал-даа ханмас, дораан-на химиренип, шүлүк чогаалдып эгеледи. Чайгы ужуражылгалар үезинде-ле эскергеним, бой-дуска мырыңай-ла чүдүүр кижиге. Арга-арыгның агаарын, ак-көк дээрни, мөңгүн суу дег арыг хемнерни, бедик дагларны магадунче сиңирип ал чоруур ышкаш болду.

Би-Хемниң алдын күзү магаалы-ла. А ырак-узак Хут тайга черде турар болгаш, тоол ораны сагындырар. Чону хүндүлээчел, чечен сөске, ыры-шоорга сонургалдыг. Зоя Алдын-ооловнаның Би-Хем дугайында чаа шүлүктерин, Хут дугайында шүлүүн улуг көдүрлүүшкүн-биле чон хүлээп алды. Ылангыя улуг назылыглар Аңчы Очур, Дозур-оол Алдын-кыс олар катап-катап ырларын күүседикчилерден дилеп, Григорий Базырын “Шончалайын”, “Хойжу сугга барыксаар мен”, Солаан Базыр-оолдун “Күскү сесерликке”, “Арыкчыгаш”, “Дамырак”, “Күскү

теректер”, “Чанып келир куштарым” дээш, оон-даа хөй ырларны кады ырап, аалчыларны орайга чедир салбайн турдулар.

1985-1987 чылдарда Новосибирск хоорайның партияның дээди школазының дыңнакчыларының ынак ыры “Чанып келир куштарым”. Тыва кижиге чаныган болгай. Аал-оранывис сагынгалаш, хөңнүвүс чазаар ырывис ол турган. Оң автору сагыш-сеткил талазы-биле чоок угбам Зоя Алдын-ооловна боорга, чоргаарланып чордум. Оң шүлүктеринин чыындыларын кезээде ал чоруур турдум.

Кижиниң ыдыктары: төрзэн чери, чону, дылы, чаңчылдары, ажы-төлү шүлүкчүнүн салым-чаяанынын, бедик сүлдезинин ачызы-биле чүрээнден кутулган өөрүшкү ыры бооп чонунга арткан. Меңээ Зоя Алдын-ооловнаның чогаалдыкчы оруу симфониктиг аялга-даа сагындырар. Амыдыралдың өөрүшкү-мунгаралдары, мугур-дагыр оруктары, төрзэн черинге эеп кээрге, чаш назынның сактышкыннары үглөп, оът-сигени хөлбейнип чыгар шынаазынга чыдып-каш, сагыш-сеткилди арыдыр ыглап алырын психология эртеминде катарсис дээр. Ону бөдүүн тыва херэзжен кижиге лириктиг хөөнүг салым-чаяаны-биле угап-билип, илередип шыдаан.

Зоя Алдын-ооловна-биле өөреникчилеримни ужураштырар деп бодал чораан планым бүтпзэн. Эштерим Григорий-даа, Кувискаал-даа, угбавыс Зоя Алдын-ооловна-даа бо орандан чоруй барганнар. “Чырык черге меңге чурттаар салым чокта,

Меңээ душпайн, чоруй бардың, Хомуданчың” — деп одуруглар ала-чайгаар бажымга кирди.

Хүн херели дег, чырык чурттап чораан кижилерниң дугайында сактышкын база чырык болур. Олар бир-ле сылдыс болуп хуулуп алган, бисти карактап чор боор деп бүзүрээр мен.

Ольга ДАМЧАЙ.

Би-Хем кожун.

Туран хоорай.

Номчукчунун санал “ОЙНА-ЛА, ГАРМОНЬ”

Мен шаанда клуб эргелечилеп тургаш, гармошканы чүктү алгаш, аныяктар-биле клуб бригадалар, фермалар кези концерт көргүзүп, оюн-тоглоу организастап, кезээрде клубка ыры-танцы ойнап, концерте белеткеп, хөглүг-ле чордум ийи “Кызыл өглер” үезинде-да оон соонда колхозтар төптөрүн клубтар туттунганда-даа аныяктар кайгамчык уран чүүлге сонургалдыг турган. Даңгы атсы чир-ш ойнап-хөглөп тура хонар.

Амгы шагның ышкаш чер бизин сиртинейнип турар, кижиге олуп албас, өй-хемчээл чок даашимээниң хөжүм чок турган. Хөжүмнү гармошка, баян-биле үде турган. “Вальсты” безин оларның биле үдээр боор чүвө. Амгы музыка-биле ыры үдээрге, ырының сөзү-даа, аялгазы-даа шуут дыңналбас, анаа чүглө “чайтылаар” боордур.

Төрүттүнген хүннерни, куда байырлалын болгаш өске-даа чаңчылузалдарны гармошка, баян үделгези-биле эрттирер болза, онза солун болур деп бодаар мен.

Төп телевидениеде суббота саңында эртенги шақта “Ойна, гармонь” деп дамчыдылга бар. Ол дыка солун дамчыдылга чүвө. Ону бистин Тывага чүге организастап болбас деп. Тыва чон ховар дээр уран талантылыг, музыканын кандызы-даа бисте-ле болгай.

Культура яамызы “Ойна-ла, гармонь” деп мөөрейни организастаары күзенчиг-дир. Чүглө Кызыл хоорайда безин өөредилге черлери, албан организациялар, талантылыг төрөл-аймактар дээш, кандыг салым-чаяанын чон чок боор. Че, дээр болза, “Ойна-ла, гармонь” деп мөөрейге чон күзөлдий-биле киржир дээрзинге бүзүрээр мен.

Удаваз Кызыл хоорайга “Ойна-ла, гармонь” деп мөөрей эгелей бээр боор деп идегээр мен. Орта кожуннар, хоорай, суурлардан киржикчилер чайгаар-ла эндерли бээр-дир ийин. Ону манап артым.

Оолак КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик кожун.

ҮЕ ЧАҢГЫС ЧЕРГЕ ТУРБАС, ООҢ НЕГЕЛДЕЗИ БАЗА

• Тыва кыс кижиниң хөөмейге хамаарылгазы

Кыс кижик каныг болур ужурлугул деп ниитилелдин негелдези үе-шагдан бээр туруп келген. Ада-иезиниң чугаазын дыңнаар, аайындан эртпес, ниитилелде бижиттинмээн хоойлуну хажытпас... дээш баар. Ынчалза-даа төөгүдө алгап-мактап чоруур херээжен кижилеривис ол негелделерге кайын дүгжүр: Кара ада-иезиниң аайындан эрткеш, «кыс-барган черинге, даш — октаан черинге» деп тыва улустун мерген чугаазындан ойлай бербээн болза, Виктор Көк-оолдун ат-сураглыг шиизиниң маадыры кайын болур ийик; тыва хувискаалчылар, ооң иштинде баштайгы тыва башкылар, Тывага ол үеде ниитилелдин езу-чурумун ажыр октааш, узун чаштарын кестиргеш, чонну чайлаг школаларынга өөредип турбаан болза, хөгжүлдө кайын турар?! Олар ам бодунун үезиниң маадырлары апарган дээрзин сагындырайн.

Мээң бо хүнде бижири бодап турар маадырларым ыңдыг улуг ат-алдарже кордавайн турар, олар чүгле сагыш-сеткилин куюмналдыр ада-өгбөзениң ырлап чорааны сыгыт-хөөмейин салыксап, ол салым-чаяанының аайы-биле ажил-даксап чоруурлар.

«Тыва кызы» ансамбли тургустунгандан бээр 13 чыл болган. Ол үениң дургузунда олар даштыкыда билдингир апарганын оларның интернетте тускай сайтызы херечилеп турар. Канчап тургустуна бергенил? Кым эге дээрзинде деткимчени кылганыл? Ам кайы албан черинге хамааржырыл? Мындыг айтырыгларны салыксап, ук ансамблдин белеткелерин көрүп, Улусчу чогаалдылга бажынынга четтим.

Ансамблдин дуртукчузу Чодураа Тумат (чурукта) Кызылдың башкы колледжинде ажилдап чоруур. Хостуг үелеринде тыва национал оркестрин белеткенер өрээлинге чыгып алгаш, ажилдап турарын ол чугаалады.

Айлаңмаа Дамран Бай-Тайга кожуунун Бай-Тал суурга төрүтүнген. Школачы чылдарында хөөмейлексээш, бажыңыга чааскаан артып калгаш-ла, шенеп салгылаар турган. Өг-бүлениң кежигүннери ону билип турза-даа, чажыртынар боорга, билбээчеп эрттирип каар турган.

— Ачамның авазы кырган-авамны сыгыттыр турган дээр чораан. Ынчангаш ыңдыг ийикпе, мээң өг-бүлөмден кым-даа мени хоруп кончуваан-даа, сыгыттып көрөм деп деткивээн-даа.

1995 чылда «Хөөмей» фестивалы Чадаанага эртип турда, мен уран чүүл училищезинге өөренип турган мен. Игил клазының башкызы Хунаштаар-оол Ооржак турган. Ийи ай хире өөренип чордумда, угбам башкымга «Айлаңмаа сыгыттыр кижик» деп чугаалаан чүве-дир. Башкым бир хүн: «Шенеп көрөм!» — дээрге, ыяды-ыяды салдым. Оон ол фестивалга киришкеним ол. Ол үеде ховар дээр магнитофонну шаңнал кылдыр алдым-даа. Хунаштаар-оол Ооржак башкы дыка бурунгаар үзелдиг чораанын сактыр-дыр мен. «Херээжен кижилер төре баштап, президентилеп турар-дыр, хурежип турар-дыр, а чүге сыгыттып болбас деп?! «Тыва кызы» деп аас чогаалының ансамбли чүге туруп болбас деп?!» дээр чугаазы бисти чалгынналдырып, ансамбль кылдыр сценага үнүп кээр кылдыр идиг болган — деп, ол чугаазын доосту.

Чодураа Тумат ат-сураглыг

хөөмейжилерниң өг-бүлениңден болгаш ооң сыгыттып эгелээниниң дугайында бистиң солунга бижири турганын чамдык номчукчулар сактыр боор. Бир дугаар «Хөөмей» фестивалыга үш херээжен кижик киришкен чүве-дир. Дараазында чылын сыгыттып өөренип алган турган мен деп кыстар аашкыңаш, келир чылын, шынап-ла, сыгыттып турар апарган келгенер деп турган чүве. Ынчалдыр Айлаң Ондар, Азиямаа Күжүгет, Айлаңмаа Дамран, Чодураа Тумат, Шончалай Чооду, Валентина Чүлдүм «Тыва кызы» ансамблдин таваан салганнар. Оон бээр олар чүгле Россияның эвес, а делегейниң янзы-бүрү чурттарының сценазынга тыва хөөмей ырыны бараалгадып келгенер.

Бо хүннерде «Тыва кызы» аттыг ансамблде Айлаңмаа Дамран, Чодураа Тумат, Шолбаана Белек-оол, Майя Дүпчүр, Сайлык Хомуш-ку, Эремаа Куулар, Надежда Куулар болгаш бо ат-сураглыг артистиң авазы Опал Агбаан-Шыыраповна кирип турар. Олар кайы-даа албан черинге хамаарышпас, белеткенер оран-савазы чок дээрзин билгеш, элдепсиндим. Ынчангаш катап база бо ансамблдин эвес, а тыва ниитилелдин кыс кижиге хамаарылгазының дугайында айтырыгга эглип келиксей-дир мен.

Херээжен кижик өг-бүлөден, ажы-төл кижизидилгезинден ырап, өг-бүлениң акша тывыкчызы, азы-ракчызы апарганы эр улустун аразынга кандыг-даа маргылдаа чокка хүлээп алдынган. Амгы үеде акша-шалыңы эвээш болганындан божан соонда уруг азыраар дузаламчы акшаны ачазының адынга кылдырткаш, ажилдап кириптер ужурга таварышкан иелер безин бар. Ынчалза-даа тыва хөөмейни делегейге алдаржыдып чоруурларның кези болур тыва хөөмейки кыстар бистиң-не ниитилелде чамдык кижилерниң талазындан шап-тараазыннарга таваржып турар.

«Тыва кызы» ансамбли биске херек бе азы херек эвеспе бе деп айтырыг тургустунмас ужурлуг. Кыс кижик сыгыттып шыдаптар деп чүвени бойдус бадыткаан болганда, хөөмей чуртунга ону эр улустун хөөмейинден дудак чокка деткиир ужурлуг. Азы бис хөөмей чурту деп адывысты делегейге бадыткап, чедип албайн чыткаш-ла, ойталап эгелээнивис болур.

Кыс кижик кандыг болур ужурлугул? Ол дугайында амгы үеде көрүш янзы-бүрү, ынчалза-даа мен Эрес Соамның чугаазын ам база маңаа кирип көрейн: «Херээжен

кижик, бир дугаарында, Ава болур, ийи дугаарында, ол төрөөн чериниң патриоду болур (ол хөгжүлдөзи дээш хөй-ниити ажылындан чалданмас ужурлуг дээр кижик, мен ону мынчаар эдикеним дээш, өршээп көрүңер — автор)».

«Тыва кызы» ансамблдин кежигүннери барык шупту авалар. Айлаңмаа Дамран 2 оолдуг, Шолбаана Белек-оол 3 кыстыг, Майя Дүпчүр 2 кыс, 1 оолдуг, Сайлык Седип (Хомушку) 2 кыс, 1 оолдуг, Эремаа Куулар 1 кыстыг. Шупту узун чаштыг чараш кыстар. Оларны

кино артизи болуксаар турган мен. Кино артизи болбаан-даа болзумза, күзелдерим бүткен. Харын-даа бодап-сагыжымга кирбээнин чедип алган мен.

Мен чоокта чаа үш чаа ырыны биждип кагдым. «Чашпы хемим», «Межегей», «Амды барып», «Бай-Тайга» дээр ышкаш тыва улустун ырылары шупту дыка чараш. Ынчангаш ыңдыг ийикпе, шаанда тыва кижик бүрүзү ырлаар чораан, ырлап чораан болгаш оларның сагыш-сеткили сергек турган. Тыва улустун ажык сеткилдиг өске черге чо-

кижик көргөш, аажы-чаңындан-даа, даштыкы хевиринден-даа эр кижик-биле бодун деңге салып турар хире ора-сома эскербес чордум. Харындаа езулуг тыва аажы-чаңыг, эвилең-ээлдек, топтук кыстар чорду.

Олар апрель 30-де Тываның база бир ат-сураглыг кызы Сайын-Хоо Намчылак-биле чогаалдыкы концертин бараалгадып дээр белеткенип турар. Мен чедө бээримге, Интернет харылзаазы-биле чугаалажып турдулар, мен база каш айтырыгны салыр аргалыг болдум: «Силер бодунарның репертуарынарга боостта ырын кирип, даштыкыга бараалгадып турган болгай силер. Чөөн чүктүн күрүнелери боттарының езу-чаңылдарын дыка шыңгы эдилеп, кадагалап чоруур болгай. Кыс кижик сыгыттыр, канчаар хүлээп алыр чүве-дир?», «Школачы күзелиңер бүткен бе?», «Тыва улустун аажы-чаңында кандыг шынарны үнелээр силер?» — деп айтырымга, ол мынча дээр:

— Кыс улустун аразыга хөөмейлээр улус Германия, Франция, Моол болгаш Гонконгта тыттып келген. Бистиң республикада шагда-ла сыгыттыр уруглар көстүп келген-даа болза, оларны деткиир талазы-биле арай озалдап турар улус-тур бис. Лориса Ооржактын хүреш школазы ажиттына бергени дыка эки-дир. Ам сыгыттыр уругларны деткири дараазында ээлчегде деп бодай-дыр мен.

Мен школага өөренип чораан...

румда, сеткилимни өөртүп, төрөөн черимче мени кыйгырып турганзыг — деп чугаалааш:

— Чазын эрте тарыыр болза, Чаагай дүжүт эрте быжар — дээр ырлап бадырыптарга, харылзааның ыңдыг ужунда уян сеткил, төрөөн чер дээр сырынал мага-бодумну сорунзалапкан ышкаш болду.

«Тыва кызы» ансамблин деткип, ат-сураглыг чаңгыс чер-чурттууус удавас Тывага келир...

Кыс кижик үлегерлиг ава, уран-шевер, холу чөмзиг, ээлдек-эвилең болуру албан. Кыс кижик бүрүзү хөөмейлээр, хурежири албан эвес, ынчалза-даа оларда ыңдыг онза салым-чаяан бар болганда, олар ооң дузазы-биле Төрөөн черин алдаржыдып чоруур болза, ол Бойдустан чаяаган үүле-дир деп көөр мен.

Күш-ажылдың хоочуну Анай Балчырова Кара-оол:

— Мени азырап каан ием хөөмейлээр чораан кижик. Чаңгыс оглун чидиргеш, сагыш-сеткили хөрзөн өйүп кээрге, ынчаары ол чүве ийикпе, кезек-кезек хөөмейни салып бадыргылаптар. Ынчаарга ону кады төрөөн эр дунмалары аажок кончуур. Ынчангаш авам база хөөмейлээрин чажыраар чорду. Ынчаар хоруваан болза, ол үеде безин та чеже хөөмейлээр кыс кижик турган чүве?! — деп, ол кыс улустун хөөмейинге хамаарыштыр бодалын мынчаар илеретти.

Тыва хөөмейни шинчилеп,

Гордон Тывада ам бир ч турар. Ол 2007 чылда те Начын Чооду, Владимир сугларның хөөмей ырын ол тывыкысыг ырак Тыва чүүлүн өөренип көөр апарган. Бо үениң дургу Кайгал-оол Ховалыг, Чоодунун, «Хүн-Хүртү», «Тыва кызы» ансамблдериниң мө болу бергенин чугаалады тем ажылының темазы — «Херээжен кижиниң амыды талгазы: сыгыт, шаманизм» — дээр, херээжен кижик ырышкан шупту чүүлдер дугаалаарга, четпестеривис келгеш, эпчоксунуп-даа Австралиядан келгеш, тываның сыгыдын шинчилеп кыстар бистериниң-даа чөгенини ансамблдин тыттып келген тура, найысылалда «Тыва кызы» ансамблге аңгылагар деп, дөрт болгаш беш ме гештиг өрээл тывылбаан бе?

А тыва кыс кижиниң биринге хамаарыштыр: шинчилеп өөреникчилерниң хире уруглар, оон өөредилге кирип алырларның хөй кыстар, ажилдап турарларны зии кыс хиндиктиглер, дөрт өг-бүлелерде ажы-төлдү херээжен кижик өстүрүп мынаар кичээнге ийи угл ону эдери ниитилелге дык ону шийтпирлээр аргалап лээр туржук, кыс кижиниң ырын оралдажыр чүүлдер улуг улустун аразында бөйрүшкылаар.

Тыва кыстарның хөөмей чүткүлү, бирээде, сагыш-уран чүүлге илередиксэ ийде, мергежип бар чыда улам сайзырадыксаанынд хөөмейни делгередирин кириксээниңден дээр, оон чылдаганаан-биле быжаруур.

1989 чыл. Республик дингир культурист Геннад оол дээр кады ажилдап турган. «Сен культурист чө хандыкшыыр болзумза Азия чемпиону болур сен чугаалаарга, аажок кат «Мен-не шыңганнар өстү мен» — дээр хүлээп алба чаа-ла 20 харлыг турган билиңдыг спортка хандыкшы боор мен. Ол үеде чеженуургап турзумза, өг-бүлө тыва ниитилелдин аңаа хагазын бодааш, корткаш, мен» — деп, эжим чугаала.

— Ниитилелдин көрүмдунуң талазынче угландыр даар кижилер — бодунун маадырлары-дыр. Сен ыңдыр болурундан корткаш бодунуң үениң маадыры эсен, авай — дээр, уруу аваз тап каарга, КИЖИ БУРУ: КЫРЫНГА КҮҮСЕДИР ХҮЛЭЭЛГЕЛИГ, мээр эжим кылдыр чаяап каан, ол бүүлезин кончуг эки күүседип деп чоргаарланып бодап ка.

Хөөмейни делегей кыстар Тывадан укталган деп чүүл дээр, зыдарынга тыва кыстарның кызы» ансамблиниң үүлээр херек болганы ол-дур. Хөө кыстар бодунуң үезиниң маадырлары болурун...

2011 чылдың 04.25-те №3 КР/11 аукционнун түңнелдеринин дугайында ОТЧЕТ

Арга-арыг өзүмнерин садып алырының болгаш
керээзин чарар эргени садар талазы-биле
апрель 20-де №3-кр/11 аукционга
чагыларын хүлээп алганының протоко-
лу үндөзүлгөсү база арга-арыг участоктарын
керээзин чарар эргени азы арга-арыг
садып алырының болгаш садарының
керээзин чарар эргени садар талазы-биле арга-арыг
участоктарын эрттиреринин 2011 чылдың март 31-де

Тыва Республиканың Арга-арыг күркомунун №112
дужаалы-биле бадылаттыг чурумунга дүүштүр
аукцион эгелээжиге чедир 4 бижимел чагыг кирген,
олардан 3 чагыгны күштүг деп санаан. №4 аукцион
единицаның чагыг кирбээн. Садыггажырын күзүн
аукцион киржикчилеринден оларның долаа түнүн
төлзүн бадыткап турар документтерин алган, ол
дугайын аукционга киржиринин чагыгының 2011
чылдың апрель 20-де протоколунда кирген.

Турар чери	Лесничествонун участогу	Кварталдын/ тускайлаан шөлдүн №	Ыяштын хемчээли (куб)		Поро- дазы	Шөлү (га)	Аук-н ед-нын эге өртээ	Долааның түнү (рубль- биле)
			Шупту	Оон иш- тинде ту- дуг ыяжы				
Танды	Бай-Хаак	19/29	500	445	Л	6	47852,0	4785,2
Хаа-Хем	Сизим	785/73	150	-	Л	3,75	688,8	68,9
Танды	Бай-Хаак	20/3	250	100	Л	3	11877,6	1187,76
Чадаана	Чадаана	99/13;14	471	324	Л	12	45278,42	4527,84
Чадаана	Чадаана	89/13	68	60	Л	2,2	7627,64	762,76
	Шупту		1439			26,95	113324,46	11332,44

аукцион болбаан деп санаан, чүге дээрге №1,5,3
единицаларының талазы-биле чүгле чагыс
ирген. №4 аукцион единицаның талазы-биле
ир кирбээн.

эге өртээ-биле он хонуктун дургузунда (2011 чылдың
май 5-ке чедир) арга-арыгның өзүмнерин садып
алырының болгаш садарының керээзин аукционнун
организацыы-биле (ТР-нин Арга-арыг күркому)
чарарын аукцион киржикчилеринге саналдаан.

АЖЫЛЧЫН МЕРГЕЖИЛДЕР СЛЕДУ

ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы 2011
май 1-де Кызыл хоорайга «XXI чүс чылдың
мергежилдери» деп республика чергелиг
етти эрттирер.
Тываның эге болгаш ортумак профессионал
илге албан черлеринин сургуулдары, студен-
киржир. Слеттун программасында ажилчын

мергежилдер белеткеп турар өөредилге черлеринин
Ленин кудумчузунга чыскаалы 10 шакта, 12 шактан
14 шакка чедир: Улусчу чогадылга төвүнүн деви-
с-кээринге делгелге-садыггажырын, чурук делгелге-
бедик мергежилдиг мастерлер көргүзүү (мастер-
класстар) болур. Ол ышкаш келгенер солун кон-
цертти көөрлер.

	Хемчеглери	Эрттирер чери	Кым харыылаарларыл
2011 чылдың апрель 30			
4.00	Слеттун киржикчилериниң чыгылыры	«Дээди өөрeдилгеге белеткел төвү»	ТР-ниң Өөрeдилге болгаш эртем яамызы
0.00	Таныжылга кeжээзи: «Солун кижилер-биле ужуражылга»	ПУ-4, хуралдаар зал	ТР-ниң Өөрeдилге болгаш эртем яамызы, ТР-ниң Аныктар болгаш спорт яамызы
2011 чылдың май 1			
2.00	Слеттун киржикчилериниң чыскаалы	Ленин кудумчузу-биле	ТР-ниң Өөрeдилге болгаш эртем яамызы
4.00	Бүдүрүлгe өөрeдилгезиниң мастерлериниң, өөренип турарларның болгаш студентилерниң өөренип турар мергежилдериниң аргаларының көргүзүү мастер-класстар	УЧБ-же кирер эжик мурнунда шөлчүгөш	
	Хемчеглерниң киржикчилериниң идепкейлиг амыдыралчы туружун хевирээринге болгаш өөрeдилге албан черлеринде өөренип турарларның аразынга профессионал ажилды организаастаарынга байдалдарны тургузар сорулга-биле «XX чүс чылдың мергежилдери» фото-делгелге	УЧБ 2-ги каът	
5.30	Байырлыг кезээ	УЧБ-ниң залы	ТР-ниң Өөрeдилге болгаш эртем яамызы болгаш Культура яамызы
	Киржикчилерниң тарап чанары		Бөлүктөр удуртукчулары

ИЙИ ХОНУК ТУГУЗУНДА 100 КАЗЫРГЫ

ус бодунун аажызы-биле
ни ам база девидедип, оон
рээнке техногенниг хол-
жын дээш кеземчени онаа-
жыг байдалга АКШ тава-

биче казыргыларга, шуур-
болгаш хаттарга өөренип
кериканнар бо улуг казыр-
зонда дыка-ла мөгүдзүн-
хом, Соңгу Каролина бол-
ония штаттарның чуртта-
дооразы 800 метр казыр-
пунда 200 метрден аш-
ан) чурттап эрткенер. Бо
ра чангыс таварылга эвес-
кен дыштаныр хүннерде
га 100 ындыг казыргы

зунда эң улуг шуурганның төвү
АКШ-ка онаашкан деп, метеоро-
логтар санап турар. Урелишкин-
нер аажок улуг болган, когаралды
баш удур санаарга безин миллиард-
миллиард доллар болуп турар.

Кижик когаралы база улуг бол-
ган. Хат-шуурганга чаңыккан аме-
риканнар тускай чаглактарже кирип
өөрени берген-даа болза, бо удаа-
да АКШ-тын 49 хамаатызы амы-
тынындан чарылган. Чогум ол ка-
зыргының кел чыдарын мурнунда-
ла дыңнаткан чүве-дир, күштүг хат
дүне келген болгаш, ындыг кога-
ралга кижилер таварышкан.

ЮЩЕНКО ОЙТАЛАП ТУРАП

Украинаның президентизи тур-
ган Виктор Ющенко ону билдинмес
кижилерин хораннап турганының

ришшин кириген турган чүве-дир.
Оон сайгарылгазының үзүнде өчүк
берип, ийи ай бурунгаар прокура-
турага келген-даа. Оон соонда
чеже-даа кыйгырттырга, келбестей
берген. Шак ындыг байдалы-биле
«ак сеткилдиг эвес когараан» деп
атка четкен. «Херектин шын истел-
гези дээш Ющенко сонургалдыг
болур ужурлуг болгай, а ол оон
ойталап, экспертизага-даа кириш-
пейн турар-дыр» — деп, чуртун
чингине прокурору Виктор Пшон-
ка чуугаалаан.

Хораннатканының дугайында
фактыны истээринден Ющенко ону
ойталап турар чылдагааны көңүс
бөдүүн: депутаттарның истелге ко-
миссиязы бурунгу чылын-на хе-
ректи ылап сайгаргаш, Ющенко
кара өжөгээр хораннаан деп фак-
тыны тыппаан чүве-дир. Оон арын-
шырайының үрелген чоруу «аныяк-
сыдар эм сыыртканының» соонда

100 хойдан 80 хураган

«Алдан-Маадыр сумузунун
кожайы» аттын эдилекчизи аныяк
малчын Шолбан Доржуевич база
өөнүн ишти Чечек Керттик-оолов-
на Ондарларның коданында чеди
чүзүн малы хүр-менди кыш аш-
кан. Олар малдың чаш төлүн кам-
галап алырының талазы-биле су-
муда мурнуку одуругда. Малчын-
нарның Алаш-Аксында кыштаан-
да ажил-иш хайнышкынның.
Коданда 300 ажыг баш хоюнун
оолдашкыны адакталып, төрүүр
100 баш хоюндан 80 хураганын
онча-менди камгалап алганнар.
Өшкүлери удатпас оолдап эге-
лээр. 39 ажыг баш бода малдың,
чылгының күш-деңгели шыырак.
Дузалакчы кадарчы Мерген
Багай-оол малга ынаан бадыткап,
шудургу ажилдап турар. Уксаа
салгаан малчыннарның чедиш-
киннери — ам-даа мурнунда.

Пенсионерлерге ажыктыг

Россияның Пенсия фондузу-
нун Тыва Республика талазы-биле
эргелелинде 2010 чылдың апрель-
ден бээр чон хүлээп алыр тускай
бөлүктү тургусканы пенсионер-
лерге таарымчалыг апарган. Пен-
сия фондузунун эргелелинде ба-
рык-ла 30 чылдарда ажилдап
келген арга-дуржулгалыг Оюмаа
Васильевна Бавууну бөлүктүн
удуртукчузунда томуйлаан. Ол
бөлүк Москвадан тускай нарын
дериг-херекселдер-биле четчет-
тинген, чаа машина, компьютер-
лер-биле хандырткан. Херек
апарза, тайга-тандыда-даа чурт-
тап турар пенсионерлерге чеде
бергеш, генераторун хөдөлдир-
геш, бүгү дериг-херекселдерни
ажылдадытар.

Бо бөлүктүн удуртукчузу
Оюмаа Васильевна чоокта чаа
Сүт-Хөлгө келгеш, Пенсия фонду-
зунун ажилдакчыларынга боттук
дузаны чедирип, элзэн каш пен-
сионерлерни хүлээп, оларның
айтырылгаларына билдингир, то-
даргай харыыларны берген.
Көжүп чоруур ол бөлүк Тываның
бүгү кожууннарыңче тускай гра-
фик езуугаар үнүүшкүннерни
кылып турар.

«Шын» солуннун тарадыкчылары

Суг-Аксы суурда харылзаа
салбырының хоочун почтачылары
Мая Дажыевна Ондар, Тамара
Сандыжаповна Ооржак — суурнун
чурттакчыларының күзенчиг аал-
чылары. Олар харылзаа шугумун

Сүт-Хөлден медээлер

га барык-ла 20 ажыг чылдар иш-
тинде ажилдап келген болгаш
арга-дуржулгалыг арбын. Суур че-
жемейиниң-даа улуг, чурттакчыла-
ры хөй-даа болза, ийи кезекке
чарлып алгаш, чоннун чагыдыл-
галарын үе-шаанда чедирип бе-
рип, хүндүткелди чаалап алганнар.
Олар чон ортузунга «Шынның»
чагыдылгалы дээш организацыг
ажылдарны хүн бүрүде күштел-
дирип турар.

Тиилекчилер илерзэн

Кожуун чагыргазы, культура
килдизи ТАР-ның тургустунганын-
дан бээр 90 чыл оюнга уткуштур
кожууннун тус-тус сумуларының
аразынга бот-тывынгыр уран чүүл
көрүлдезин чоокта чаа организа-
стап эрттирген. Көрүлдөгө кожуун-
нун 7 сумуларындан 150 ажыг
көдээ артистер киришкен болгаш
уран чүүл талазы-биле бот-ботта-
рының аразында «чижишкеннер».
Уран-чечен, утка-шынарының та-
лазы-биле көрүлдениң негелдезин
күүседип, организацыг чоруун
көргүскеш, кожуун төвү Суг-Аксы
сумузу бирги черни алган. Алдан-
Маадыр сумузу — ийги, кызыл-
тайгажылар үшкү черни элзээн-
нер. Тиилекчи болган сумуларны,
көрүкчүлерниң сонургалын чаа-
лап алган, талантызы-биле шыл-
гараан көдээ артистерни шаңнап-
мактаан.

Аалчылары үзүлбес

Күш-ажыл рыногунда ажил
чок чорукту чавырылдырар со-
рулга-биле Суг-Аксы суурда
ажыл-ишке сундулуг аныяк кыстар
Шенне Алексеевна Ондар, Шо-
раана Александровна Ооржак,
Чинчи Дмитриевна Оюн кожууннун
Чонну ажилга хаара тудар төвүн
дамчыштыр кижик бүрүзү-ле тус-
тузунда 58 муң рубль түнүг суб-
сидияны алгаш, эр, херээжен улус-
тун бажын таарып, аян-хевир ки-
рер парикмахерскаяны, янзы-бүрү
өңнүг чуруктар тырттырып кылып,
тускай солунну ажыдып алганнар.
Эптиг-демниг эжишчилер
арендалап алган оран-савазын
аянныг кылдыр дерип шимээш,
компьютер болгаш өске-даа де-
риг-херекселдерни тыптынып, бир
демниг ажилдап кирипкеннер. Хүн
бүрүде оларның салоннарындан
улуг-бичии кижилер үзүлбес. Кел-
ген аалчылар оон сеткил-сагыжы
өөрүп, четтиргенин илередип ча-
нарлар. Өскелер олардан үлегер
алыры артык эвес.

Бораш ОНДАР.

болгаш хүн чурумун оон сагы-
ваанындан болган. Ону ажыглап,
чогаады каапкан.

Бо истелге үзүнде ол бүгү
чүүлдер илереп кээринге оон сес-
тип турары, ынчангаш истелгени
уламчылаарынга оон хөңүнүн чогу
ында хире болуп турар.

ЛЕНИННИН МАВЗОЛЕЙИ ТУРАП БЕ?

В.И. Ленинниң төрүттүнген хү-
нүн коммунистер чоокта чаа дем-
делзэннер. Оон мөчүзүн шыгжаан
Мавзолейге ээлчеглиг септелге кыл-
ган, Владимир Ильичиниң костюмун
солаан, зыт-кежин тускай чүүлдер-
биле чатган соонда баштыңчының
төрүттүнген хүнүнүн бүдүүзүнде
ажыдыпкан. Амгы биохимиктиг
технологияларның ачызында Ле-
нинниң мөчүзү каш-даа чыл дургу-
зунда үрелбейн чыдып болур деп,

специалистер санап турарлар.

Ол Мавзолейге делегей проле-
тариадының баштыңы ам чүү хире
үе дургузунда чыдып кээрл? деп
айтырыг удаа-дараа салдынып ту-
рар. Ол айтырыгга россияжилер-
ниң 61 хуузу ону Кызыл шөлден
үндүргени дээр деп санап турар.
Оон мөчүзүн аңаа кадагалаарга, ба-
гай чүве чок, харын-даа туристер
хөйү-биле кээп турар ышкажыл
деп, чурттуң чонунун үштүң бир ке-
зии санаан. А 17 хуузу Ленин ор-
нукшуткан черинге чурум езуугаар
чыдар ужурлуг деп демделеп
турар. Россияжилерниң хөй кезии
ону черге ажаары чугула деп санап
турар, оларның 43 хуузу ону дораан
күүседир болза эки дээр, а 18 хуузу
ам-даа манаар, Ленинни хүндүлээр
салгал бо орандан чоруу баарга,
чүгле ынчан орнукшудар деп турар.

«Российская газета» солун-
нун материалдарындан белет-
кээр.

«Кызыл ЧЭТ» ААН-ның 2011 чылда соок суг хандырылганын талазы-биле ачы-дузанын таривин тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАНЫНЫН ДОКТААЛЫ

2011 чылдың апрель 22 №21 Кызыл хоорай

2004 чылдың 12.30-де «Коммунал комплекзининг организацияларының тарифтерин башкарының үндэсининин дугайында» №210-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2008 чылдың 07.14-те Россия Федерациязының Чазанын «Коммунал комплекзининг организацияларының ажил-чорудулга адырында өртөк доктаадып тургузарының үндэсининин болгаш тарифтерин, немелде төлевирилери болгаш эң үстүк индекстерин башкарының чурумунун дугайында» №520 доктаалыга дүүштүр база 2007 чылдың май 15-те Тыва Республиканын Чазанын №604 доктаалы-биле бадылаттыг Тыва Республиканын Тарифтер талазы-биле албанының дугайында дүрүмгө болгаш 2011 чылдың апрель 22-де Тыва Республиканын

Тарифтер талазы-биле албанының баштаар черинин №4 протокол шийтпиринге үндэзилеп, Тыва Республиканын Тарифтер талазы-биле албанының доктаадыры болза:

1. «Кызыл ЧЭТ» ААН-ның хереглекчилеринин бүгү категорияларынга чедир турар соок суг хандырылганын талазы-биле ачы-дузанын таривин 1 куб.метр дээш 9 рубль 65 көпөөк хемчээлдиг (НӨУ чокта) кылдыр доктаадыр.

2. Бо доктаалдың 1 пунктузунда доктаадып тургускан тариф 2011 чылдың июнь 1-ден күштүг болуп кирер.

Удуртукчузу Е.КАРАТАЕВА.

Тус чер чагыргаларының, бұдурцлгелеринин, удуртукчуларының, профэвилел комитеттеринин, даргаларының болгаш ада-иелеринин кичээнгейинге!

Тыва Республиканын Хереглекчилер кооперациязының ажилдакчыларының профэвилелинин девискээр организациязы аш-чем аймаанын болгаш ачы-дуза чедирилгенин өртөктеринин өскени-биле Чагытайда «Орленок» лагеринин 2011 чылдың чайгы графининге дараазында өскерилгелерин болгаш немелделерин киригенин дыңнадып тур:

Сезоннары:

1-ги сезон—июнь 14-тен июль 4-ке;
2-ги сезон—июль 4-тен 24-ке;
3-кү сезон—июль 24-тен август 13-ке чедер.

Путевка өртээ ажил-агыйларның өске адыр-ларына 11500 рубль. Бодунун садып алганы путевказының компенсациязының түңү 6174 рубль. Хоорайларның болгаш кожууннарның өөредилге килдистеринден ал болур.

Дыштандыраы-биле 7-ден 15 хар чедир назылыг уругларны хүлээп алыр.

Айтырыг тургузар чер: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31. каб.310, тел. 3-02-05.

БАЖЫН ТУДУП АЛЫР ДИЗЕ...

Коммерцияга хамаарышпас «Рассвет» дача эштежилгези бажын тудуп алыры-биле «Вавилинский затон» девискээринде чер участоктарын сүмелеп турар. Күзелдиглер «Кызыл» аалчылар бажында №467 офиске келир.

Харылзажыр
телефоннар: 2-59-41;
8-923-264-01-00.

Садып ап турар

Ангор өшкү, хой дүгүн, мыйыстыг бода малдың кежин садып ап турар бис. Эң бедик өртөк бисте.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 122/2.
тел. 8-923-388-22-00.

ДЫННАДЫГ

Тыва Республиканын муниципалдыг району Сүт-Хөл кожуунун чагырганын тудуг болгаш өнүк башкаар килдизинче Россия Федерациязының хамаатызы Шеңне Ивановна Монгуштан Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы сумузунун Бүрбү переулогу, бажын №1 деп адреске көдээ суурларның черлеринден ниити шөлү 1500 дөрбелчин метр чер участогун хууда чуртталга бажынын тудуп алыры-биле 5 (беш) чыл дургузунда арендага бээрин дилээн билдирешкин киргенин сонургалдыг хамаатыларга дыңнадып тур.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаанындан бээр 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдирешкинни дараазында адреске хүлээп ап турар: 668150, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы сумузу, Бүрбү кудумчузу, бажын 16, Сүт-Хөл кожуун чагырганын тудуг болгаш өнүк башкаар килдизи.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканын Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8530. Чагыг 48. Номерни парлагачже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

Төрүттүнген хүнүдөр-биле!

Тамара Сыратовна ХЕРТЕККЕ

Бай-Тайганын төп ном саңын
Башкарып, удуртуп
ажылдаа-ла,
Арга-сүме, дуржулгачар,
билинерни
Аныяктарга дамчыдып-ла
келдиңер ийин.
Чечектелген Бай-Тайгада
Чеден харны харлай берген
Ховар чараш бүдүш-чаңныг
Хоочунувус — Сыратовна
Амга чедир чиик-адак

Аас-кежиктиг кырган-
Чоннун, өөрнүн хүндү
Чоргаар сеткип хүлээп
Хертек кызы хертеш
Кезээде-ле аравыста.
Юбилейин таварышты
Узун назын назылаар
Улуг чолду күзөвишаа
Күдүк басып мөгөйдис
Бай-Тайга кожуунун
ном саңының кол
винден.

Эрзин кожуунун Мөрөн сумузунда чурттап кырган-ававыс, аваыс Евгений Улумовна Д чоокта чаа 70 харлаан. Ол — 7 удаа божааш, биле 12 уругларны өстүргөн буянын ие. Ынчанга төлү эдээн долган аас-кежиктиг аваыска, кырган-а төрүттүнген хүнү-биле дараазында одуругларны бараалга

Чеден харлаан байырында
Чечек сунуп, йөрээл салып,
Черни каазын сөңневишаан,
Черге чедир мөгөйдис.
Аарыг-аржык ойлап турзун,

Арбан чону үзүлбөз
Арбан чоннун аразы
Ам-даа чүс чыл
чурттаар
Уруглары, оглу,
болгаш уйнуктары

Сүт-Хөл кожуун чалап тур

Сүт-Хөл кожуунун алдар-аттыг мөгелеринге тураска чачыл болган тыва хүреш байырлалынче бүгү чаладывыс.

Байырлыг хемчеглеринин программазында:

Апрель 30-де

9.00 шакта—аът чарыжына кожуун чемпионды (5 хевирге) чери: Олен ховузу.

10.00 шакта—кожуунун 1-ги чери дээш эр улус аразына раа маргылдаады. Болур чери: Суг-Аксы сумузунун спорт ш

Май 1-де

12.00 шакта—1993-1994 чылдарда төрүттүнген оолдар ар тыва хүрешке республика маргылдаады.

15.00 шакта—Сүт-Хөл кожуунун алдар-аттыг мөгел тураскааткан республиканын 64 шыырак мөгезинин хүреж

Мөгелеринин бүрүткели 10.00 шакта эгелээр.

Тел.: (8-394-45) 21-1-46.

Орг

«ДЕРСУНУН ДИРИГ КОКПАЗЫ»-Б

«Дерсунун дириг кокпазы-биле» республика чергелиг уругларның болгаш элээдилеринин экраныг чогаадыкчы V фестивалының тургузукчулары Тыва Республиканын Максим Мунзук аттыг «Дерсу Узала» хөй-ниити ачы-дуза фондузу, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы база ТР-ниң Аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле яамызы фестивальдың ажилын чоруткан.

Кызыл хоорайның мэриязының болгаш оң Өөредилге департаментинин деткимчези-биле апрель

21-де «Тыва — арыг-ш чоруктуң болгаш тайбын кээри» деп девиз-биле программаның ажады эрттирген. Кызылдың № зиязының, № 3 школазын Н.Макаренко аттыг № 15 өөреникчилери көрүкчү грамманын бир дугаар чилери болуп, оларга м эрткен фестивальдарны ышкаш «ГРИНПИС»-тин WWF компанияларның фил көргүскен.

Бисти

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Мээң ачам Маадыр-оол Норбу-Самбуевич СААЯНЫН биле ханы кажыдалын илереткен болгаш дузалашкан Тыва Республиканын Чазанын Даргазынга болгаш Чазанга, Көдээ ажил-агый аш-чем яамызының, Россияның Көдээ ажил-агый академи Тыванын көдээ ажил-агыйның эртем-шинчилел институту кү эртем албан черинин, Тыва Республикада Ветеринарлыг хайгаарал биле албанының, Тыва Республиканын Аңнаашкын болгаш балыкт талазы-биле күрүне комитетинин, Тыва Республиканын Күртехха албанының, албан черлеринин, организацияларның коллектив Барыын-Хемчик кожуунун болгаш Бижикиг-Хая сумузунун, организацияларының коллективтеринге, ырак-чооктан келген төрелдеримге, чоок кижилеримге четтиргенимни илередип тур

Тыва Республиканын көдээ ажил-агый бо аш-чем сайыды Арис Маадыр-оолович СА

«Энергострой» КХН

КОТТЕДЖТЕРНИ ТУДУП ЭГЕЛЭЭР

«Энергострой» КХН коттедж хоорайжыгашты, шөлдери аңгы-аңгы хевирлиг (175 дөрбелчин метрден 320 дөрбелчин метр чедир) коттеджтерни Мурнуу №10 микрорайонга тудуп эгелээринче кирип турар.

Тудугга үлүүн кириерин күзээр болза, «Энергострой» КХН-ниң офисинге келир.

Адреси: Колхозная кудумчузу, 2а,
тел. 4-85-29, 8-905-920-4101, 8-923-268-9073.

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тувак» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга бо массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Орт Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «ШЫН» солуну чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодда редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган сан болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар бот харыылаар.